

NOVÉ PRÍSTUPY K SKÚMANIU ČLOVEKA

I. S. KON: Utváranie Ja. Pravda, Bratislava 1980. Z ruského originálu Odkrytije „Ja“, Politizdat, Moskva 1978, preložil L. Turčan, 273 s.

Už názov knihy I. S. Kona *Utváranie ja* naznačuje zložitú, ale zaujímavú problematiku, keď sa objektom záujmu autora stáva človek, jeho bohaté, zložité a mnohorozmerné Ja. V súčasnej epoche, ktorej súčasťou je revolúcia v poznaní, vede a technike, uskutočňujú sa zásadné zmeny terajšieho i budúceho bytia človeka. Záujem o človeka, snaha poznať hodnotu i zmysel života sa zvyšuje v dôsledku rastu úlohy subjektu vo všetkých sférach spoločnosti.

V epoche revolúcie v poznaní, vzniku nových vied, hraničných problémov a interdisciplinárnych spojení nadobúda obrovský význam syntetizujúca úloha integrujúcich vied o človeku, akou je napr. psychológia a filozofia. Prekonanie dualizmu vo vede, idea jednej vedy o človeku vytvorená klasikmi marxizmu je predpokladom prechodu od jednostrannosti ku komplexnosti skúmania človeka ako celostného systému. Uvedomujúc si túto skutočnosť, autor člení prácu na tri kapitoly: 1. Ja ako vedecký problém. 2. Ja ako kultúrno-historický fenomén. 3. „Obraz Ja“ a utváranie osobnosti.

V prvej kapitole vychádza autor z predpokladu, že ľudské Ja nie je len fyzickým javom, ale má aj psychologický a sociálny charakter, preto jeho skúmanie má mnoho rovín a aspektov. Mnohoročné a mnohorozmerné sú vzťahy: Ja — Nie Ja, Ja — Ty, Ja — Druhý (On, Oni), Ja — My, ale predovšetkým vzťah Ja k sebe samému.

Prvým predpokladom sebauvedomovania je rozpoltenie človeka na objekt a subjekt, „keď individuum robí z určitých svojich vlastností objekt poznania, skúma ich akoby zo strany a chce sa ich zmocniť rovnako, ako sa zmocňuje iných vecí“. (s. 13)

Na priereze dejín európskej filozofie 17.—18. stor. ukazuje, ako sa ľudské Ja stávalo predmetom záujmu takých filozofických osobností ako napr. R. Descartes, J. Locke, D. Hume, ich odlišný prístup k riešeniu vzťahu objekt—subjekt v rovine ontologickej a gnozeologickej. Najďalej sa k správne nastoľovaniu a riešeniu vzťahu objektívnej skutočnosti, k jej odrazu vo vedomí dopracovali predstavitelia nemeckej [klasickej] filozofie I. Kant, J. G. Fichte, G. W. F. Hegel a L. Feuerbach. V protiklade s idealizmom L. Feuerbach ukazoval na závislosť sebauvedomovania od materiálnych podmienok života človeka, zdôrazňoval telesnosť, zmyslovosť, lásku pred vedomím, ideálom.

I. S. Kon pri formulovaní Ja ako vedeckého problému vychádza z Marxovho riešenia podstaty človeka. Klasici marxizmu oceňovali u L. Feuerbacha názor, že sa človek formuje prostredníctvom iných ľudí, ale neredukovali genézu človeka na lásku, styky izolovaných individuí, dávali týmto vzťahom sociálny rozmer. Na rozdiel od dialektiky Ja a Ty vzťahy ľudí u Marxa sú určované sociálnymi vzťahmi.

Ekonomické vzťahy sú podľa marxizmu základom všetkých vzťahov spo-

ločnosti. Filozofický vstup ústi do záveru, že skúmajúc genézu človeka, je nutné „dávať individuálne Ja do súvislosti s konkrétnym procesom životnej činnosti individua a prostredníctvom neho s celým súhrnom spoločenských vzťahov. Ja sa takto stáva uzlovým bodom pretvárania sociálneho na individuálne a naopak.“ (s. 25)

Iný prístup k skúmaniu ľudského Ja volí psychológia. Člení problémy do oblastí a podrobuje ich výskumom a pokusom. Autor podáva najprv vývoj tejto „mladej“ vedy o človeku a ukazuje na jej nedostatky a ohraničenosť. Typická je aj dnes pre buržoázných vedcov tendencia uzatvárať sa pred sociálnymi aspektmi sebauvedomovania, nevyvážené, jednostranné riešenie vzťahu endogenných a exogenných činiteľov výchovy a pod. Na nesprávne tendencie psychologizácie spoločenských javov, typické pre buržoáznú vedu, ukazovali už klasici marxizmu.

I. S. Kon uvádza množstvo výsledkov z oblasti formovania osobnosti človeka, ktoré sovietski vedci získali. Sovietska psychológia, opierajúca sa o metodologický základ marxizmu-leninizmu, potvrdzuje hlboký dialektický vzťah medzi vonkajšími a vnútornými podmienkami výchovy, učí, že sa človek prispôsobuje prostrediu pasívne, ale sám ho mení, pretvára. Výsledky prác S. L. Rubinštejna, L. S. Vygotského, A. N. Leontieva, B. G. Anaņjeva a iných podstatne prispeli k poznaniu človeka.

Aj metodologický aparát buržoáznej vedy o človeku je bohatý, priniesol nové empirické údaje a syntetizujúce závery. Výsledky bádania W. Jamesa, K. Wylieovej, M. Webstera, F. Zimbarda, S. Milgrama a iných sú zaujímavé, majú solídnu vedeckú hodnotu. Potvrdzujú „ideu sociálnej povahy sebauvedomovania a jeho druhotnosti vzhľadom na predmetnú činnosť a styk... Bez správnych všeobecno-metodologic-

kých a svetonázorových východísk sú ich výsledky zneužívané buržoáziou proti človeku, ľudstvu a pokroku.

Druhú kapitolu uvádza autor myšlienkou, že „Ja nie je len fenomén psychologický, ale aj sociálno-kultúrny a teda aj HISTORICKÝ.“ (s. 86) Použitý historický materiál (počínajúc antikou, končiac kapitalizmom) presviedča čitateľa, že až v kapitalizme vrcholí individualizácia človeka. V kapitalizme sa plne prejavuje nesúlad individua a spoločnosti. K. Marx odlišoval osobnosť od „stavovského“ či „triedneho individua“, ktoré nie sú výrazom pravej podstaty človeka, ale vyjadrujú neosobnú príslušnosť k triede či sociálnej skupine. Človeku v triedne antagonistickej spoločnosti sa odcudzuje vlastná podstata, „odcudzená práca spôsobuje aj iné formy odcudzenia a deindividualizácie“. (s. 171) Je to spoločenský problém, nie individuálna psychická záležitosť.

Všetky vzťahy ľudí v kapitalizme, počínajúc ekonomickými, končiac morálnymi, sú presiaknuté triednym antagonizmom. „Pokrytectvo buržoáznej morálky“ — píše I. S. Kon — „ktorá predkladá ľuďom navzájom nezlučiteľné požiadavky, napríklad obstať v konkurenčnom boji a zároveň milovať blížneho“ (s. 80), má svoj pôvod v protirečeniach kapitalizmu. Uvádza viaceré príklady z diel západných publicistov, napr. J. Cheevera, P. Vilara, A. Moraviu, D. Riesmana a ďalších, ktorí strhávajú masku buržoáznej spoločnosti. Hrdinovia ich diel prežívajú stavy pesimizmu, krajného vypätia, „ničoty“, volia smrť, zradu, únik od reality.

Buržoázia nielen preto, že „nechce“, ale objektívne „nemôže“ riešiť problémy človeka v kapitalizme, lebo jej to nedovolí systém založený na súkromnom vlastníctve. Pozitívne riešenie problémov nahromadených ľudstvom, východisko z krízy kapitalizmu

predkladá učenie marxizmu-leninizmu. Vyúsťuje do záveru o možnosti (i nutnosti) prekonať odcudzenie človeka oslobodením práce. Túto historickú úlohu je povolaný uskutočniť proletariát, vyplýva to z jeho postavenia v systéme výrobných síl kapitalizmu.

Autor nepriamo upozorňuje, že dialektika objektívnej a subjektívnej stránky spoločenského vývoja neznáša vulgarizáciu týchto otázok v zmysle voluntarizmu ani fatalizmu. Hoci proletariát „musí“ konať v zhode s touto zákonitosťou, bezprostredne jedná tak ako a nakoľko si túto zákonitosť uvedomuje. Preto sociálno-triedny obsah vedomia, uvedomovanie a sebauvedomovanie proletariátu, pochopenie jeho historického poslania je veľmi dôležitým, rozhodujúcim predpokladom revolučnej premeny sveta. Rozhodujúcu úlohu v tomto procese zohráva jeho avantgarda, revolučná strana, ktorá napomáha toto sebauvedomovanie a sebaopoznanie triedy.

V prvých kapitolách autor vykresľuje evolúciu názorov na ľudské Ja vo všeobecne filozofických, psychologických a kultúrno-historických aspektoch, tretia kapitola „*Obraz Ja a utváranie osobnosti*“ si všima ontogénny človeka z hľadísk vývinovo psychologických a pedagogických. Vedecký výskum týchto problémov sa sústreďuje do štyroch oblastí: „prechodu nemluvňata od reaktívneho konania k aktívnemu a k formovaniu mechanizmov psychologickej regulácie, ktorá je s tým spojená; stav, keď dieťa spoznáva svoj obraz a začína používať osobné zámená; evolúcie detských sebahodnotení; formovanie vedomého Ja a sociálneho určenia osobnosti“. (s. 195)

Vedci sa zhodujú v názore, že proces sebauvedomovania začína u nemluvňata reagovaním na vonkajšie podnety. Rozhodujúci význam má styk s rodičmi, ktorí sú vonkajším zdro-

jom informácií o dieťati. Tým, „že hodnotia jeho konanie, vytvárajú v ňom určitý emocionálny vzťah k sebe samému, pocit vedomia vlastnej hodnoty“. (s. 197) Významným medzníkom utvárania individuality je obdobie začiatku používania osobných zámen. Vznik autonómneho Ja vrcholí vekom puberty a adolescencie a súvisí so zmenami vyplývajúcimi z pohlavného a fyzického dozrievania. Rozhodujúce sú však zmeny psychiky, intelektu, vedomia, ktoré majú svoj pôvod v začlenení mladého človeka do systému spoločenských vzťahov.

Sebauvedomovanie nesúvisí len s vekom, je silne závislé od pohlavia. Autor dokazuje, že v porovnaní s mužmi sú ženy v každom veku prirodzenejšie, zvedcovejšie, ako okolie hodnotí ich výzor a celú individualitu. Vnímatejšie sú nielen k sebe, ale aj okoliu, intenzívnejšie prežívajú úspechy i prehry, lásku i osamelosť, radosť i žiaľ. K vysvetleniu týchto otázok nestačí bežné poznanie, vyžadujú vedecké skúmanie. Autor vysvetľuje otázky pohlavnej polarizácie v závislosti od telesných, biologických, psychologických, ale tiež kultúrnych, historických, ekonomických príčin, ktoré komplexne ovplyvňujú pohlavnú rozdielnosť.

Veľký priestor venuje autor problémom socialistického vedomia ako zvláštnej formy sociálneho uvedomovania. Zmyslom utvárania socialistickej osobnosti nie je izolované individuum, „novodobý Robinson“, ale osobnosť pre kolektív. Tým najcharakteristickejším pre človeka je tvorivosť, aktivita, osobnosť nachádza uspokojenie v sebarealizácii (poznání seba vo výsledkoch činnosti), prinášajúcej človeku uspokojenie a spoločnosti prospech. Hoci rozličné činnosti sebarealizácie v práci, rodine, verejnoprospešná práca, záujmové činnosti majú pre človeka veľký význam, je treba

vidieť za nimi ich spoločenskú determináciu.

Ako zdôrazňuje I. S. Kon, seba-poznanie a sebauvedomenie u jednotlivca, vedomie svojej individuality, hodnoty vlastnej osobnosti, ale aj miesta v určitej triede, sociálnej skupine, ekonomickej, politickej, kultúrnej a inej príslušnosti za socializmu nadobúda špecifické podoby, zvláštnosti, ktoré treba zohľadňovať. Sú dôležitou zložkou, súčasťou formovania a prejavu osobnosti, jej bytia a vedomia. Dialektika individuálneho a spoločenského vedomia sprostredkovaná skupinovým (kolektívnym) vedomím vychádza zo vzťahu všeobecného, jedinečného a zvláštného. Socialistické vedomie je odrazom materiálneho života socialistickej spoločnosti, avšak transformácia bytia do vedomia a naopak je zložitá a mnohoválna, dialekticky protirečivá.

Vedecká a publikačná činnosť I. S. Kona je bohatá a hodnotná. Pre jeho vedeckú erudovanosť a „čítavý“ štýl sú jeho práce známe nielen v ZSSR, a nie je cudzí ani čitateľom u nás. Patrí k tým sovietskym vedcom, ktorí úspešne realizujú v praxi myšlienky klasikov marxizmu o nutnosti prekonať dualizmus vied, vytvoriť jednu vedu, ktorá komplexne rieši problémy človeka.

Hodnotená publikácia je nielen zaujímavá, ale aj prepotrebná, pretože racionálne zdôvodňuje cesty, ktorými sa veda musí uberať, ak chce preniknúť k nepoznaným alebo dosiaľ málo poznaným záhadám človeka. Je určená nielen odborníkom z oblasti filozofie, psychológie, vedeckým a pedagogicko-výchovným pracovníkom, lektorom a propagandistom strany, ale aj širokej čitateľskej verejnosti.

Jozef Vook

SOCIÁLNY DETERMINIZMUS A VEDECKOTECHNICKÝ POKROK

Socialnyj determinizm i naučno-techničeskij progress. Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, Leningrad 1982, 184 s.

Vo filozofickej, sociologickej a psychologickej literatúre sa vyskytujú rôzne vymedzenia determinizmu a determinácie. Novšie marxistické práce akcentujú myšlienku, že kauzálna determinácia nevyčerpáva všetky druhy determinácie, diskutuje sa o otázke faktorov determinácie, poukazuje sa na viaceré nerozpracované aspekty teórie determinácie sociálnych procesov. Teoretický a praktický význam dobre fundovanej teórie sociálneho determinizmu rastie najmä v súvislosti s potrebou vedecky podloženého usmerňovania, formovania a prognózovania sociálnych procesov. Koncepcia sociálneho determinizmu má významnú úlohu aj v súčasnom ideologickom

boji. Je to pochopiteľné, veď mechanismus sociálnej determinácie na rozdiel od determinácie prírodných procesov zahŕňa aj subjektívny faktor, t. j. cieľavedomú činnosť ľudí. Väčšia pozornosť sa zatiaľ venovala skúmaniu sociálnych faktorov, ktoré determinujú formovanie osobnosti — jej vedomie a správanie, sociálnu aktivitu a spôsob života. Stále však chýba monografia, ktorá by sa špeciálne zaoberala samým princípom sociálneho determinizmu a podrobnejšie analyzovala jeho obsah. Preto je vítaná každá publikácia, ktorá prispieva k rozpracovaniu tejto problematiky.

Recenzovaná kniha je pozoruhodná v dvoch smeroch. Predovšetkým